

Натпис с елементима повеље у цркви Св. Николе у манастиру Бањи код Прибоја

МИРЈАНА ШАКОТА

Ивици, другу и пријатељу, с тугом

Поред архитектонских и уметничких вредности, стару епископску цркву Св. Николе Дабарског, данас познатију као манастир Бања код Прибоја, одликују и бројни епиграфски споменици. Они су, нарочито последњих година, добрим делом објављени, што је допринело свестранијем познавању овог знаменитог старог споменика и његовом бољем уклапању у историјске и уметничке токове српског средњег века.¹ Но услед знатне оштећености ове цркве у прошлости, проузроковане дуготрајном запустелашћу, још и данас у Бањи има непрочитаних и необјашњених текстова. Један од њих налази се на изузетно важном и уочљивом месту, али су га, ипак, досадашњи испитивачи бањског манастира заобилазили. Најмање припремљен за тај посао био је, међутим, и најхрабрији. Реч је о некадашњем манастирском архимандриту и првом описивачу бањске цркве, Дионисију Поповићу Вранешевићу, који, у свом исцрпном *Описанију обштежителнаго манастира Бање* још давне 1857. године,² посвећује неколико редака поменутом натпису.

Говорећи о припрати или „женској цркви“ — како је назива, Поповић вели да изнад улаза у наос, односно „мушку цркву“, стоји натпис који према његовом поимању гласи: „овај свети и божествени крам кои би народ порушио да буде проклет, а који би га гледао порушена или ти што из крама узео и себи присвоио што буде било што се тиче манастирско. Проклиње прво цара или ти књаза или ти митрополита или епископа, иер(о)монаке и монаке, иерее и сав народ прочи да не би нанели штету свјатому обителу или га гледали порушена, да буде проклет од Господа Бога и од свете Богородице и од 37 богоно(с)није одаца“.³ У време припремања Дионисијевог извештаја за штампу, 1974. године, у бањској цркви је текла конзервација фресака, но овај натпис још није био очишћен, па сам у свом коментару дала делимично читање овог текста, онако како сам у том моменту могла да га схватим.⁴ Током радних сезона 1979, 1980, 1982, и 1983. године, као учесник у раду сликарско-конзерваторске екипе⁵ имала сам прилике да изблиза и дуготрајно посматрам и проучавам натпис о којем је реч. Његово чишћење није, на жалост, довело до исхода каквсм сам се надала, али се садашње моје читање овог, и даље крњег текста, пуног лакуна, ипак уобличио у смислену целину, па ми се чини да има оправдања да буде и објављено.⁶

Натпис величине око 140x75 cm, исписан је четкицом белом бојом на тамноплавој позадини, у 13 редова, словима величине 3,5—4,5 cm. Налази се, као што је поменуто, изнад врата која воде из припрате у храм, насупрот натпису о хиротонији новобрдског епископа Дионисија,⁷ словима истог дуктуса и једнаке величине, са мало скраћеница и оскудном употребом лигатура.

Са знатним степеном извесности, из овог се натписа може прочитати следеће:...

... припадае и приемяеть помощь · темже и азъ грешни ...]

... и застѣпнїче теплы вц... нѣса]
(с)
(е)

... ели · иномъ старце стефаномъ · ...]
... и заселна... с помощью в(о)жїею поспешивъ ...]
... и въздв(г)нѣти храм твои... даврские · и сѣщенє
въ нѣи насаждаю в(о)го(но)снїе]
... аще [кто] · завистию сотонною и шднїметъ что
любо даноє храмъ твоємъ нами]
... [пр]ародителы и родителы · или мои с(и)нъ или мои
сѣродникъ кто · или архїепї(с)копъ или мѣтро]

¹ Главни радови: В. Ђоровић, *Обнова манастира Бање*, Старинар IV, Београд 1928, 223—224; Љ. Влачић, *Црква манастира Бање код Прибоја на Лиму, маузолеј захумске српске властеле*, Нови источник, Сарајево, септембар—октобар 1939, 283—288; М. Шакота, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, Саопштења IX, Београд 1970, 19—46; В. Јовановић, *О једном ктиторском натпису у манастиру Бањи*, Зограф 4, Београд 1972, 27—34; Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 50—52, 61—62, 74, 75; М. Шакота, *О ктиторској композицији у припрати цркве манастира Бање код Прибоја*, Саопштења XIII, 1981, 47—56. Знатан број нових, дотад непознатих натписа са сребрних бањских предмета објављен у књизи истог аутора: *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Београд 1988.

² О томе види: М. Шакота, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, III, *Непубликовани извештај о стању манастира Бање из 1857*, Саопштења X, Београд 1979, 11—36.

³ Исто, 16.

⁴ Исто, 17, сл. 6. На другом месту сам овај текст назвала, помало прејудицирано; повељом. Уп.: *Ризница манастира Бање*, 15, нап. 49.

⁵ Под руководством мр Каће Чешљар-Мирковић, сликара—конзерватора Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду.

⁶ Не искључујем могућност да неко вичније око и бргатије искуство у оваквој врсти посла не пружи у будућности знатно више него што сам сама, тренутно, у стању.

⁷ Уп.: М. Шакота, *О ктиторској композицији*, 47—52.

ПРИПДАЖИ ПРИКЛАЕТЪ ПОМОЩЬ. ТЕНЖЕ НАЗЪ ГРЕШМ М
 МОИЗЪСТУПНИ УЕ ТЕПЛЫ ВЦ
 ЕЛС-ИКОМЪ СТАРЦЕ СТЕФАНОВЪ. в Хм. 1.
 НАСЕЛНА СПОМОЩЮ БЖИЮ ПРОСПЕШНВЪ
 НИ ВЪДВИЖАТИ ХРА ТВОИ ЦРКВЫ ДЪРСКЫЕ-ИСУЩЕ ВЪМЪН НАСАЖАЮ БГО
 ЗЪВИСТНЮ СОТОННЮ И ОДННЕТЪ УТО ЛЮБО ДАНОЕ ХРАМУ ТВОМУ
 И НАШНЫМЪ ПРОДАТЕЛМЪ И ПРОДАТЕЛЫ. НАИ МОИ СНЪ НАИ МОИ СЪРОДНИКЪ КТО. НАИ АРХИЕПКОПЪ НА
 ЛОЖИТЬ НАИ ЕПИСКОПЪ НАИ ИГУМЕНЪ НАИ ВЛАДЪИ НАИ НАИ И ВЪЛНИКЪ НЕ ТЪНО Е ПОВНИ ПЪ И ОУЩЕ ПЪ УТ
 И КРЪВЬ И МШЕВО И ХА И КЛЕТВА НАИ СТИИ А ГЛА НА ХА ГЛА И СНО ИВА ПРЪТЪ КРЪТЪК. НАИ ПРИЧАТЕ
 ПРЪАТЪМЪ И РЕКШИИ ВЪМЪН ВЪМЪН РАСТНЫ ИТО КРЪВЬ ВЪ НАИ И ПЪТЪ НАИ И ПРЪКЛАЕТЪ СГО
 УТИ УТО ИСТА И О ВЪ ГЛА И О ДЪУЛСТЪ И О
 ДА ГИ УБНЪ И ВЪ СТОПОР И
 СТИШНЪ СЛА И О ТИ И О

Сл. 1. Натпис из Бање, фотографија и калк
 Fig. 1. Inscription de Banja, photographie et dessin

[политъ или епископъ или игуменъ или властелинъ малых
и великихъ не токмо ис(т) повинень и ш(т)лужень прѣ-
ч(и)ст(а)го тела]

[и кровы г(оспод)а н(аше)го ис(уса) х(рист)а и клетва
на нем с(ве)т(и)х а(н)г(е)л(и) и арха(н)г(е)л(и) и с(ве)т(а)го
и(ва)на прѣдтече крст(и)тел(а) и да ис(т) прича(с)тен
иуд[ѣ]

[прѣдателью] . . . рекшии възми възми распны юго [кровь
юго] на нас и на чед(е)хъ наших и проклетъ ш(т) г(ос-
под)а б(о)га]

. . . ч(и)ст[на]го кр(и)ст[а] г(оспод)на и ш(т) в(и) ап(осто)ль
и ш(т) . . . д(е)в(и)м(а)р(и)и, и ш(т) . . .]

. . . дага [с]в(и)т(и) . . . въ в(ост)ор(о)д(и) . . .]

. . . ш(т) страшнаго с(в)а и ш(т) т(и) . . . с(го)д(и)в(ш) . . .]

Као и Дионисију Поповићу, тако се данас из овог текста и нама, као најпоузданија и најпотпуније дефинисана, намеће опширна *санкција*⁸ којом се он завршава. Њена премоћ над осталим садржајем је првобитна, јер од 13 редова натписа чак се 8 односи на санкцију. Данас је, на жалост, та несразмера и повећана, због релативно боље очуваности оног дела натписа који садржи санкцију. Његов битнији саставак, како се то и иначе често дешава, у већој је мери оштећен, а лакуне прекривају баш оне делове натписа који би нам могли највише рећи о његовом правом и потпуном садржају и смислу.

Ако као несумњиву прихватимо процену да се последњих 8 редова могу сматрати санкцијом, онда би било допуштено да и остале делове овог текста дефинишемо дипломатичком терминологијом, што ћемо и учинити.

Почетак текста припада веома закржљалој и сведеној *аренги*⁹ која је и у изворном тексту заузимала тек нешто више од половине једног реда. У данашњем стању очуваности она је окрњена за једну половину. Зато се тек заједно са *промулгацијом*¹⁰ која се простирала на следећа два реда може схватити као целина која и поред великих празнина указује на првобитни смисао овог дела натписа. Овај део текста, барем онај који је јасан, гласи: „... припадаје и пријемљет помошт. Темже и аз грешни заступниче топли ...”

У овом непотпуном исказу недостају два битна чиниоца. Непознат је молилац као што је непознат и његов заштитник, пред којим он пада кичице и добија помоћ. Српска дипло-матичка грађа прве половине XIV века пружа неке примере сличних формулација па ћемо покушати путем аналогија да се приближимо решењу ове недоумице. У повељи краља Милутина св. Николи у Хвосну, која се датује у 1314. годину,¹¹ среће се следећа стилизација: „Тебје Отче свети Николаје... пријемље милостиј помошт. Тјем многогрешни Стефан Урош, к тебје прибегах мој заступниче топли..”¹² На почетку повеље Стефана Дечанског Хиландару наилазимо на овакву формулацију: „К тебје јерархо и чудотворче Христов Николаје, припадају и мољу се помилу-

ванијем твојим *теплим* и скорим заступљенијем Бога мојего”.¹³ И почетне речи повеље истог владара св. Николи у Врањини, веома су сличне претходним: „К тебје јерархо и чудотворче Христов Николаје *припадају* моле се..”¹⁴ Истоветног садржаја, иако се не излаже истим редом, јесте и обраћање краља Душана св. Николи у повељи Хиландару 1342: „К тебје *припадају* скорому помоштнику... светије јерархо Христов Николаје”.¹⁵ На нешто измењен начин исти владар упућује своју молбу Богородици у повељи Хиландару 1332—37. године: „... аз же *припадаје* мољу се прјечистеј Богородици”.¹⁶

У својој повељи св. Николи Мрачком 1330. Стефан Дечански је на три места, обраћајући се свом заштитнику св. Николи, употребио придев „*тепли*”¹⁷: „тепла љубов”, „тепли помоштник”, „тепле помагајуштому”.¹⁸ У већ поменутој повељи Хиландару¹⁹ Стефан Дечански, опет говорећи о св. Николи, истиче његову „теплу помошт”. Исти термин — „помоштник топли” — употребила је и кнегиња Милица са синовима у својој повељи 1395. године обраћајући се св. Пантелејмону.²⁰

Као што се из овог прегледа може закључити, већина изнесених примера односи се на св. Николу. Како је храм на чијем је зиду написан овај натпис и сам посвећен св. Николи, не подлеже сумњи претпоставка да је натпис почињао обраћањем њему. Према томе, у постојећој лакуну могло је да буде исписано: „К тебје отче свети Николаје...” или „к тебје јерархо и чудотворче Христов Никола-

⁸ О санкцији види: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, X, *Санкција*. Глас СКА С, Сремски Карловци 1922, 1—48; V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i južnoslovenskoj ćirilskoj diplomatici*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, Dubrovnik 1954, 27—51.

⁹ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици* V, *Аренга (proetium)*, Глас СКА XCIV, Београд 1914, 192—229.

¹⁰ Исто, *Промулгација (Нотификација)*, Глас СКА XCIV, Београд 1914, 230—262.

¹¹ Fr. Miklosich, *Monumenta serbica*, Viennae 1858, 73; V. Mošin, *Повеље краља Милутина — дипломатичка анализа*, Историјски часопис, књ. XVIII, Београд 1971, 68.

¹² Миклошић, 73.

¹³ Исто, 109.

¹⁴ Исто, 112.

¹⁵ Исто, 115.

¹⁶ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, СКА, V књ., Београд 1912, 405.

¹⁷ *Calidus, ardens* — топли, ватрени, Б. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, у Биограду, 1863, III, 280.

¹⁸ А. В. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века*, Београд 1926, 109.

¹⁹ Миклошић, 110.

²⁰ С. Новаковић, *Законски споменици*, 517.

је ..²¹ Судаћи према расположивом простору, у лакуну би се далеко пре могла да уклопе 23 слова ва први начин формулисаног обраћања свецу, неголи друга формулација са 39 словних знакова.

У погледу личности окрвнуге св. Николи као свом заступнику, нема двојбе. То је ктитор који му се обраћа у првом лицу с унижавајућим епитетом „грешни”.²² Из малопређашњих примера могло се видеги да су св. Николу сматрали својим заступником и краљ Милутин и Стефав Дечански и његов син Душан. Но, за Дечанског се зна да је најприсније био везан баш за овог свеца и сматрао га својим главним заштитником и избавитељем.²³ Како је и из других извора познато да је цркву Св. Николе у Дабру око 1328—29. подигао баш овај владар,²⁴ то се може с много разлога претпоставити да је иза епитета „грешни” следило његово име са титулом.

Кад се размотре интитулације Стефана Дечанског које пружа дипломатичка грађа, може се уочити да се овај владар потписивао на различите начвне. Тако се на даровној повељи дечанском манастиру из 1330. на два места, такође у првом лицу јединине, назива „грешним и недостојним”.²⁵ Што се тиче самог његовог имена, већ на овој истој дечанској хрисовуљи он у два случаја себе назива „Стефан краљ”²⁶ а у трећем случају „Стефан Урош Г”.²⁷ Овако исто потписао се и на крају повеље.²⁸

Само именом „Стефан краљ” Дечански је потписан на Хиландарској повељи 1327²⁹ и на повељи Николи Врањинском.³⁰ Но и своје друго име Урош у формулацији „Стефан Урош краљ” употребио је више пута, поготову на писмима и трговачким повељама.³¹ „Краљ Урош трети” назива га писац Шишатовачког апостола из 1324.³² „Краља Уроша третијаго” помиње и Никола, писац јеванђеља за Николу Дабарског 1328/29. године³³, а тако га назива и његов син Душан у повељама Хиландару из 1331. и 1342. године.³⁴ На основу изложеног се може јасно видети да овај владар, као што је већ истакнуто, није имао устаљен начин потписивања као неки други Немањићи.³⁵ Зато се и ми морамо уздржати од предлагања реконструкције његовог потписа и целе титуле иако би према величини лакуна могло, на пример, да се уклопи: „*стѣфанъ краљъ веѣхъ сръвскихъ зе-мльа*”.

После владаревог имена са титулом, на основу раније наведених примера, могло је да стоји:

„*[к тебѣ привегохъ моји застѣпниче теплы . . .]*”.

Остаци слова у наставку не дају представу у ком би се правцу исказ могао даље развијати, па се на томе нећемо задржавати.

Следећи, најважнији део овог текста, који ћемо условно назвати *експозиција са диспозицијом*,³⁶ а који је у ствари говорио о самој суштини и смислу исписивања овог натписа, веома је фрагментаран. Очување речи или де-

лови реченица, истргнути из првобитног контекста не пружају довољно података да би се он у потпуности могао схватити. Напротив. Поједине очуване речи само наговештавају о чему би се у овом делу натписа могло говорити. Као први, јавља се део реченице који гласи: „ . . . и мојем старце Стефаном . . . ” „Старац”, као угледни монашки чин који је по значају био на трећем месту у манастирској хијерархији³⁷ а у себи садржавао и појам духовног оца, духовника и учитеља³⁸, јавља се у изворима XIV века из времена краљева Милутина (Симеон у хиландарском Хрусијском пиргу)³⁹, Стефана Дечанског (Теодосије у истом пиргу)⁴⁰, краља Душана (старац Јосиф а затим Арсеније па Антоније опет у Хрусијском пиргу)⁴¹, цара Душана (Теодул у Карејском пиргу⁴², Јован у Цркви св. Николе у Хочи⁴³), цара Уроша (Роман, старац Горе Атона)⁴⁴, кнеза Лазара (старац Григорије у Горњаку)⁴⁵ итд.

Обавештења о „старцима” која пружа историјска грађа, сразмерно су исцрпна и из њих је изведен закључак да су, бар у време Немањића⁴⁶. „старци” били људи од великог угледа на српском двору, према којима су владари гајили нарочито поштовање а за неке од њих је позвано да су припадали угледним породицама тадашње Србије.⁴⁷ Тако је, на пример, Роман, старац Атонске Горе из времена цара Уроша био син севастократора Бранка а брат Вука Бранковића.⁴⁸ Веза појединих владалаца са „старцима” била је присна и заснивала се на духовном односу профане, иако моћне, јединке према морално уздигнутој личности која својим харизматичким даром може помоћи „грешном” владару. Отуд се цар Душан с царицом Јеленом и сином Урошем обраћа Теодулу старцу карејске ћелије с богатим прилозима а за то старац треба да „молит Бога за живот и за спасеније души Царства ни”.⁴⁹ Исти однос испољава и краљ Милутин према старцу Симеону те тако све што даје Хрусијском пиргу „да је на потребу Старцу и оним који хоће с њим да се моле за душу Краљевства ми”.⁵⁰ Као знак веома блиске повезаности краља с овим старцем, сматра се значајном појединост што га Милутин назива *својим* старцем — „ . . . старца *мојега* Симеона. . . ”.⁵¹ Зато се и фраза која се јавља у нашем натпису, постављена иначе између две тачке, „и *мојем* старце Стефаном” не указује у толикој мери необичном, већ, навротив, показује да је старац Стефан био у некој блиској вези са својим краљевским имењаком. На жалост, дуге лакуве иза овог исказа лишавају вас сазнања у каквом је одвосу овај старац бво са црквом Св. Николе Дабарског. Не знамо ни то да ли је случајно очувана реч из следеће врсте „заселиа” била у некој вези са старцем Стефаном. Ова реч, дата у множини, блиска је њеном данашњем значењу а у средњовековним актима среће се приликом набрајања имања заједно са дарованим селима, земљиштима, пашњацима и међама.⁵²

Доњи, нешто потпуније очуван текст који се, с мало храбрости, даје делимично допунити, свакако је био најважнији састављачу натписа. После лакуне иза „заселија“ поново је невелика празнина у коју је могло да стане највише десетак слова а затим долази: „... с помошћу Божијеју успевши ...“, што ће рећи да је захваљујући Божјој помоћи пожурio⁵³ да нешто уради. После поновне лакуне следи текст који бар делимично објашњава да је краљ пожурio „вдвигнути⁵⁴ храм твој (Св. Николе), цркву дабарску и суштеје в њеј“.⁵⁵ Краљ је, дакле, изградио храм Св. Николе — цркву дабарску и све што је у њој. Ту се подразумева опрема нове цркве — иконе, књиге, богослужбени предмети и сл. „и насаждају⁵⁶ богоносније⁵⁷ (оци или чрнци)“, наставља се даље приказ краљевих дела у Св. Николи, насељавањем монаха.⁵⁸ Следећа, иако невелика, лакуна онемогућава да се сазна завршетак овог важног дела натписа.

После изложеног следи изузетно дуга и сложена санкција, која је, као што је већ речено, прилично добро очувана. Она, уз ситне али доста поуздане надопуне, гласи: „(Аште кто) завистију сотониноју и однимет что љубо даноје храму твојему нами (и нашим) прародители и родители, или мој син, или мој сродник кто. Или архиепископ или митрополит или епископ или игумен или властелин малих и вјеликих, не ткмо јест повин н и отлучен прјечистаго тела и крви Господа нашего Исуса Христа. И клетва на њем светих ангел и архангел и светаго Јована Предтече Крститеља. И да јест причастен Јудје прједатељу... рекишим взми, взми, распни јего, крв јего на нас и на чедех наших и проклет од Господа Бога (Вседржитеља) и (сили) частнаго крста Господња и од 12 апостол и от... 4 еванге лист, и от.... да га убије... (нејасно)... от страшнаго суда и от 318... угодивш(их).“

Санкција у овом натпису се састоји од две, међусобно тесно повезане целине. У првој од њих се наводи узрок што изазива последице које се у другом делу набрајају. „Аште кто завистију сотониноју и однимет что љубо даноје храму твојему нами (и нашим) прародители и родители...“ односно „ако неко завишћу сотонином буде обузет и приграби било шта, што је дао краљ и његови прародители и родители...“ стоји на почетку санкције као

²¹ Свакако је могућа и нека друга стилизација, нама непозната што у основи не би променило смисао.

²² В. Мошин сматра да истицање владареве грешности сугерише претпоставку да је аутор повеље сам владар. Уп.: В. Мошин, *Повеље краља Милутина*.

²³ О томе види његову повељу Николи Врањинском, Миклошић, 112.

²⁴ Уп. литературу из нап. 1.

²⁵ „Аз грешни и недостојни...“, Миклошић, 89, 99; А. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 60.

²⁶ Миклошић, 89.

²⁷ Исто, 91, 99.

²⁸ Миклошић, 100.

²⁹ Исто, 86, 87.

³⁰ Исто, 114.

³¹ Исто, 85, 113; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I, први део, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа књ. XIX, Београд 1929, 40—43.

³² Миклошић, 84.

³³ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, 55.

³⁴ Миклошић, 115, 121, итд.

³⁵ В. Мошин је, на пример, утврдио да нема ниједног Милутиновог потписа у којем би изостало његово друго име Урош, *Повеље краља Милутина*, 85.

³⁶ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, VIII, *Експозиција, Нараџија и Диспозиција*, Глас СКА ХСVI, Београд 1920, 117—152.

³⁷ *Повеље краља Милутина*, 64.

³⁸ Исто, 82—83; М. Живојиновић, *Симеон — старац Хрусијског пирга*, Зборник Владимира Мошина, Београд 1977, 181—187. О улози старца види и: Јеромонах Амфилохије, *Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века*, Манастир Раваница, Споменица о шестој стогодишњици, Београд 1981, 117, 118, 120, 131, 133.

³⁹ Миклошић, 80—81; Мошин, *Повеље краља Милутина*, 82; М. Живојиновић, *нав. дело*, 181, 187.

⁴⁰ Мошин, *Повеље краља Милутина*, 82; Исти, *Старац попеодосије и хиландарска братија начелна*, Јужнословенски филолог XVII, 1939, 189—204.

⁴¹ Годишњак Скопског филозофског факултета IV, 189.

⁴² Миклошић, 138.

⁴³ Миклошић, 116.

⁴⁴ Миклошић, 172.

⁴⁵ Миклошић, 212—214. О њему подробније као и о осталим старцима Синаитима. Уп.: Јеромонах Амфилохије, *нав. дело*, 101, 134.

⁴⁶ Што се тиче „стараца“ припадника исихастичког покрета који се развијао у Србији после немањихке ере, ова запажања се на њих не би могла односити. Уп.: Јеромонах Амфилохије, *нав. дело*.

⁴⁷ В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 82—83; М. Живојиновић, *нав. дело*, 182—183.

⁴⁸ Миклошић, 172.

⁴⁹ Исто, 138.

⁵⁰ Исто, 80.

⁵¹ М. Живојиновић, *нав. дело*, 182.

⁵² Миклошић, 143, 195 итд. У истом облику види у Грачаничкој повељи Р. Ивановић, *Земљишни поседи грачаничког властелинства*, Историјски часопис XI, 1960, 256.

⁵³ Даничић, II, 380.

⁵⁴ Подићи, изградити, Даничић, II, 169.

⁵⁵ С8Ц|1,и партицип презента од глагола „бити“. Сава Петковић, *Речник црквенословенскога језика*, Сремски Карловци 1935, 270.

⁵⁶ Од глагола „насадити“ у данашњем значењу (Даничић, II, 123). Овде у пренесеном смислу (населио).

⁵⁷ Даничић I, 55.

⁵⁸ Чрнцимонаси, Даничић III, 474.

један од веома важних исказа у овом натпису. Сасвим слична формулација о сотониној зависти као подстрекачу злог дела отимања црквених имања и покретних драгоцености, среће се у повељи Стефана Првовенчаног за Цркву св. Марије на Мљету (1217)⁵⁹ и у Милутиновој повељи Св. Николи у Хвосну.⁶⁰ Исти смисао имају и формулације где се уместо сотоне појављују ђаво, враг, бесови и зли људи.⁶¹ Термин *отнимити*, *отимити* и сл. у значењу приграбити⁶² такође се, иако не толико често, среће у повељама.⁶³ Најбитнији моменат овог дела, а можда и читавог натписа, јесте помен краљевих родитеља и прародитеља као дародаваца цркве Николе Дабарског. Већ је у стручној литератури постављено питање ктиторства над ранијим храмом или храмовима Николе Дабарског и њихове повезаности са старијим Немањићима.⁶⁴ Сада се чини да се овим исказом у натпису, ако се буде доказало да је аутентичне садржине, даје потврдан одговор на ово питање. Донаторски однос краљевог *родитеља* краља Милутина према Николи Дабарском, утврђен је већ одавно познатим податком из Грачаничке повеље о даривању Бање у Сухогрулу, овој цркви.⁶⁵ Појава остатака Милутиновог портрета на северном зиду цркве који припада старом бањском сликарству из XIV века још више учвршћује ово сазнање. Остаје да се претресе на кога се мислило под појмом краљевог *прародитеља*. У сачуваној дипломатичкој грађи — повељама и другим актима — неретко се наилази да се њихови издавачи позивају на своје претходнике. Поред *родитеља*, јавља се често и помен *прародитеља* и *преродитеља*. У Даничићевом *Рјечнику* прави се јасна разлика између ова два последња термина. По њему, „прародитељ” значи *avus* — дед, а „преродитељ” — *progenitor* — праотац, односно даљи предак.⁶⁶ Из тога следи да „прародитељ”, тј. дед Стефана Дечанског, не би био нико други но отац краља Милутина — краљ Стефан Урош I. Оваквом тумачењу термина „прародитељ” иде у прилог и цитат из повеље Стефана Дечанског Богородици Љевишкој из 1326.⁶⁷ у којој он такође помиње „родитеље и прародитеље” а познато је да су му отац Милутин а, по свој прилици, и деда Урош I били ктитори ове цркве.⁶⁸ Цар Душан у повељи митрополиту Јакову 1352. чак изричито наводи светог краља Уроша (Милутина) свога деду као „прародитеља царства ми”.⁶⁹

Оваквом дедукцијом података из натписа дошли смо до корена јаке народне традиције која се може пратити у најмању руку од средине XVIII века⁷⁰ по којој је манастир Бању подигао баш овај владар — Стефан Урош I „Храпави”.⁷¹ Наравно, то се могло односити на пређашњи „пали” храм. за који знамо из често помињаног извора о подизању данашње бањске цркве.⁷²

У даљем тексту натписа набрајају се сва она лица која као потенцијални кривци под-

лежу клетви која се на крају опширно описује: „... или мој син, или мој сродник кто или архиепископ или митрополит или епископ или игумен или властелин малих и великих.” У строго хијератичком поретку наводе се овде и лаичка и црквена лица која би према свом положају и друштвеном утицају могла починити поменути прекршај. Треба истаћи да је набрајање чак осам категорија могућих преступника, судећи према расположивој дипломатичкој грађи, било сасвим ретка појава.⁷³ Из састава ове групације може се назрети да је и специфичан положај Бање као краљевске задужбине и у исто време катедре дабарске епископије дозвољавао двојни утицај и лаичке и црквене власти.

Помен краљевог сина или његових сродника као потенцијалних наследника на престолу уобичајена је појава у текстовима ове врсте. Властелу малу и велику⁷⁴ помиње као могуће кривце Стефан Дечански у своје две повеље Св. Николи у Врањини⁷⁵ и у трећој манастиру Хиландару⁷⁶, предвиђајући за њих поред духовне и материјалну казну. И у повељи краља Милутина истом мамастиру опет сусрећемо подозривост према великој и малој властели која је кадра да „испакости дому св. Николе”.⁷⁷ Неуобичајена је, међутим, сумња у архиепископа, митрополита, епископа и игумана као потенцијалне разоритеље краљеве воље. Зато се морамо упитати не добија ли тиме помен краљевог „старца” Стефана неко посебно значење?

Помен митрополита у Николи Дабарском из времена Стефана Дечанског изазива одређене дилеме, јер је митрополитавско уређење српске цркве спроведено тек 1346. године, после уздизања архиепископије иа ранг патријаршије. Међутим, неки примери показују да је и пре тог датума било одступања па је у Београду, на пример, још 1315. године постојала саборна митрополитска црква,⁷⁸ што ће рећи и митрополит. И у Милутиновој светостефанској хрисовуљи из истог времена (1314—1316) такође се помиње могућност постајања митрополије, па према томе и митрополита у Србији, да ли стварног или титуларног, у нашем случају нема никаквог значења,⁷⁹ јер се и у овом натпису митрополит помиње само начелно, а не односи се на одређену, прецизно дефинисану личност.

Други део санкције садржи последице које проистичу из повреде ктиторског налога. Распоређен у пет и по редова опис духовних казни које ће стићи прекршиоце богато је издиференциран. За основу овакве санкције послужиле су одредбе хиландарског, а нарочито студеничког типика, где је санкција за одузимање покретних и непокретних манастирских добара веома слично формулисана.⁸⁰ Као прво у бањском се натпису наводи да је он (прекршилац) „не тжмо јест повин⁸¹ и одлучен прјечистаго тела и крви Господа нашега Исуса Христа” већ ће га снаћи и клетва која се у

даљем тексту опширно разрађује. Овако логички спроведен след санкција према кривцу ретко се среће и најсличнији је оном у жичкој повељи,⁸² иако је ту примењен други глаголски придев⁸³ који нема тако одређено значење као „отлучен“, што у нашем случају значи екскомунициран.⁸⁴ У вези са тим поставља се питање рационалног смисла ових санкција и њиховог практичног дејства на оне којима су намењене. Ако је, као у нашем случају, истицање на првом месту одлучења од тела и крви Христове тј. од причести, значило и стварну забрану причешћа и екскомуникацију из цркве, онда би њихов ефекат био заиста делотворан. Уколико је анатема која затим следи бивала свечано проглашавана у цркви, пред народом о чему постоје извесни наговештаји⁸⁵ а потом још и исписана на црквеном зиду, зашта добијамо све више доказа,⁸⁶ онда је санкција заиста могла постизати дејство које је писац повеље желео.⁸⁷

Сами анатемизми су у нашем тексту веома наглашени. Не само што се каже „Клетва на њем светих ангела и архангела и светог Јована Претече и Крститеља...“ већ се понавља: „и проклет од Господа Бога сведржитеља и силе часног крста Господоња и од 12 апостола ... и од 4 евангелисте ..“.⁸⁸ Поређења са Јудом и јеврејским народом који је захтевао од Пилата да разапне Христа, у формулацији: „...и да јест причастен Јудје прједатељу и... рекши взми, взми распни јего, крв јего на нас и на чедех наших“⁸⁹ такође је једно од општих места у санкцијама повеља XIV века, и јавља се у безброј примера.⁹⁰ Помињање „страшног суда“ и „(оних Богу) угодивших“ што се јасно сагледава у тешко оштећеним деловима натписа, такође се уклапа у уобичајене формулације санкција из XIV столећа.

Кад се овај натпис размотри са његове техничке стране, узимајући у обзир начин писања, дуктус слова и техничко-технолошки по-

⁵⁹ Миклошић, 10; *Одабрани споменици*, 25.

⁶⁰ Миклошић, 73.

⁶¹ Станојевић, *Санкција*, 35—36.

⁶² Даничић II, 252—253.

⁶³ Миклошић, 135; *Законски споменици*, 464—465.

⁶⁴ М. Шакота, *Саопштења IX*, 20—23; *Иста, Ризница манастира Бање*, 12—14, са ранијом литературом.

⁶⁵ Види: *Ризница манастира Бање*, 14, са наведеном литературом.

⁶⁶ Уп.: Даничић II, 415, 500.

⁶⁷ *Законски споменици*, 638.

⁶⁸ О томе види: С. Мандић, *Један владарски лик у Богородици Љевишкој*, Зограф 1, Београд 1966, 24.

⁶⁹ *Законски споменици*, 701.

⁷⁰ Износи је Трношки родослов, Ј. Шафарик, *Србскиј љетопис из почетка XVI стољетија*, Гласник Друштва србске словесности, V, Београд 1853, 52—53.

⁷¹ Подробније о том: *Саопштења IX*, 20—22; *Ризница манастира Бање*, 12—14.

⁷² Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, 55. О томе опширније: *Саопштења IX*, 23—25; *Ризница манастира Бање*, 15.

⁷³ Ни Станојевић ни Мошин који су подробно расправљали о санкцији, нису се задржавали на овом проблему.

⁷⁴ Уп.: М. Благојевић, *Владар и поданици, властела и војници, зависни људи и трговци*, Историја српског народа I, Београд 1981, 372—378; Даничић, I, 125—127.

⁷⁵ Миклошић, 13 и 14.

⁷⁶ *Законски споменици*, 398.

⁷⁷ *Исто*, 580.

⁷⁸ Данило, *Живот краљице Јелене, Животи краева и архиепископа српских*, СКЗ 257, Београд 1935, 73.

⁷⁹ О овом питању види подробније: Марија Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 49—50.

⁸⁰ *Списи Светога Саве и Стефана Првовенчаног*, превео Л. Мирковић, Београд 1939, 69.

⁸¹ Кривац, Даничић II, 325.

⁸² *Одабрани споменици*, 23; Миклошић, 15.

⁸³ *УТРИНОВЕНЬ*, Даничић II, 256.

⁸⁴ *Исто*, 251.

⁸⁵ А. Соловјев наводи пример из једне руске повеље XII века у којој кнез Великог Новгорода Всеволод у својој повељи новгородској цркви Св. Јована каже да ће наредити новгородском архиепископу да прокуне у Синодику оног његовог наследника који би се усудио да оштети цркву којој је издата повеља. А. Соловјев, *Сведочанства православних извора о богумилству на Балкану*, Годишњак Историјског друштва БиХ, V, 1953, 51. О начину изрицања анатеме због евентуалног отуђивања новоприбављених богослужбених књига (1560. и 1582. г.), види код: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, бр. 612, 763.

⁸⁶ Поред давно познатих примера у Студеници, Жичи, Грачаници, недавно је указао и на могућност постојања такве повеље и у Раваници (уп. С. Ћирковић, *Раваничка хрисовуља*, Манастир Раваница, Споменица о шестој стогодишњици, Београд 1981, 71, 79, 1). Део натписа у припрати Богородице Љевишке у коме се говори о каритативној делатности ове цркве био је, такође, у саставу неког обимнијег текста, извода повеље. Уп.: Д. Панић, *О натпису са именима протомајстора у ексонартексу Богородице Љевишке*, Зограф 1, Београд 1966, 21—23; Д. Панић — Г. Бабић, *Богородица Љевишка*, Београд 1975, 22—27. Детаљније о повељама исписаним на зидовима цркава у Србији, Македонији, Грчкој и Грузији уп. В. Ј. Ћурић, *Портрети византијских и српских владара с повељама, Есфигменска повеља деспота Ћурђа*, Смедерево 1989, 40—49.

⁸⁷ Пре неколико година од студеничког игумана Јулијана Кнежевића добила сам обавештење о великом дејству и, у данашње време, проглашавања анатеме у цркви, у случајевима кад никаква друга средства нису помагала у заштити самохраних удовица и других незаштићених појединаца у сеоској средини.

⁸⁸ Дипломатичка грађа која пружа примере оваквих и сличних анатема је веома богата и углавном систематизована у поменутих радовима Ст. Станојевића и В. Мошина о санкцији, па их поименце нећемо овде наводити.

⁸⁹ Матеј, 27, 25.

⁹⁰ Види код Станојевића и Мошина, *наведена дела*.

ступак примењен при његовој изради,⁹¹ нема сумње да је он исписан у време друге обнове цркве Св. Николе под патријархом Макаријем Соколовићем почетком осме деценије XVI века.⁹² Но, сама анализа садржаја је показала да настанак његовог изворишка сеже дубље у прошлост, и припада времену непосредно после прве обнове ове цркве, при крају треће деценије XIV века. Рекли бисмо да он представља *извод* из даровног документа њеног ктитора а да му је функција била пре свега заштитничког карактера, о чему сведочи тако опширна и разграната санкција. Сужен простор у првом делу бањског натписа који онемогућава набрајање дарованих имања дабарској епископији, супротставља се претпојавци да би ово могао бити *препис* оснивачке повеље. Из тога произлази питање када је могао да настане овај извод. Мислимо да нема места сумњи да је постао давно пре патријарха Соколовића и његовог времена. Пратећи историју епископске цркве у Бањи и искушења кроз која је пролазила⁹³ није много вероватно да су Соколовићи, кад су приступили њеној обнови, затекли оснивачку повељу цркве Св. Николе у животу. Па и да је било тако, чему би им служио извод у ком се помиње, тада већ увелико мртав, краљев старац Стефан и позив на кажњавање краљевог сина, велможа и властеличића који већ одавно нису чинили саставни део српског друштва? Још мање би им ишла у прилог подозривост према архиепископима и митрополитима, јер су том кругу и сами припадали. Зато нам се чини да је патријарх Макарије приступајући испуњењу аманета свог рођака новобрдског епископа Дионисија обнављањем живописа у бањској припрати⁹⁴ морао затећи натпис истоветне

садржине који је дао да се савесно препише у обновљеној припрати, вероватно на истом месту. Да ли је то био само израз његовог поштовања воље, у то време толико поштованог краља Стефана Дечанског, одраз патријарховог археофилског односа према старинама у овој цркви⁹⁵ или су га на то подстакли и неки други, нама данас неприступачни разлози практичне природе, нисмо у могућности да проценимо. Но, по свему судећи, и у оваквом стању у каквом је до нас допро, овај натпис и његов садржај нису без значаја за даља проучавања манастирске целине Бање, које се врши већ дужи низ година, а наставиће се и у времену које је пред нама, уз очекивање свежих и важних сазнања.⁹⁶

⁹¹ Употребљене боје и други материјал као и техничка страна извођења.

⁹² Уп.: *Ризница манастира Бање*, 18—21.

⁹³ *Исто*, 15—26.

⁹⁴ О томе види: М. Шакота, *О ктиторској композицији у припрати цркве манастира Бање код Прибоја*, 47—49.

⁹⁵ Што се нарочито ипољило кроз садржај новонасликаних фресака (XVI век.) у наосу цркве где се уочава изузетна пажња да се не поремети стари распоред. О томе види и: С. Ђурић, *Првобитни живопис у цркви Св. Николе у Бањи код Прибоја*, Саопштења XVI, Београд 1984, 85—90.

⁹⁶ Нова, млађа екипа стручњака Републичког завода за заштиту споменика културе у саставу: мр Светлана Мојсиловић-Поповић, архитекта конзерватор, мр Милица Јанковић, археолог, мр Слободан Баришић, архитекта конзерватор, др Срђан Ђурић, историчар уметности и Радоман Гашић, сликар-конзерватор, продужила је раније започете истраживачке и конзерваторске радове на овом древном и још недовољно познатом споменику српске културе.

Inscription aux éléments de charte à l'église Saint-Nicolas du monastère de Banja près de Priboj

MIRJANA ŠAKOTA

Au monastère de Banja, près de Priboj, où se sont conservés de nombreux monuments épigraphiques, dont la majorité a déjà été publiée, il existe, sur le mur oriental du narthex, audessus de l'entrée de l'église Saint-Nicolas, une inscription qui n'a encore été ni lue ni publiée. D'après les fragments de cette inscription qui ont pu être lus et qui sont constitués par des bouts de phrases et par des mots caractéristiques isolés, l'auteur a établi que cette inscription représentait un résumé de la charte qui fut accordée à cette église, à l'occasion de sa restauration effectuée vers 1328/29, par son fondateur, le roi Étienne-Ouroch III Detchanski.

Les fragments conservés ont porté l'auteur à conclure que les aïeux du roi, son père Etienne II Miloutine et son grandpère Ouroch Ier avaient été, eux aussi, les donateurs de cette église, — siège de l'évêché serbe de Dabar. L'accent est mis sur la sanction prévue, si amplement exposée qu'elle constitue les deux tiers du texte de l'inscription.

Le résumé de la charte est conservé dans une copie faite sur l'original authentique vers les années 70 du XVIe siècle, lors de la restauration de cette église par le patriarche Macaire Sokolović.